

DEEL 1: praktijkvoorbeeld

AFLEVERING 4: Knooperf Hoog Achterveld

Boerderijbewoners beheren agrarisch landschap voor tijdelijke pioniersnatuur

Op de plek waar het eerste echte Knooperf van Nederland moet verschijnen, aan de rand van het Utrechtse dorp Achterveld, liggen nu nog de verlaten stallen van een oude geitenhouderij. Straks wordt de oorspronkelijke historische boerderij herbouwd en een erf gecreëerd met in totaal vier woningen. "Maar nog belangrijker voor ons," vertelt Anne Jansen van gebiedscoöperatie O-gen, "is dat de groep nieuwe bewoners gezamenlijk gaat zorgen voor landschapontwikkeling, de aanleg van wandelpaden en het beheer van het landschap. Zo worden burgers, als mede-eigenaar, op een nieuwe manier betrokken bij het behoud en het beheer van een stuk boerenland. Dat is uniek."

Door **Hans Bleumink**

An de rand van Achterveld, midden in de Gelderse Vallei, liggen de oude stallen van een voormalig geitenbedrijf stil in de vroege augustuszon. Staldeuren staan open. Oude drinkbakken en mestroosters herinneren aan het gemekker van de geiten. Twee duiven vliegen klapperend op. Buiten maait een man hoog opgeschoten gras.

"Je kunt je maar moeilijk voorstellen hoe het hier straks wordt," lacht Anne Jan-

sen. "Dit bedrijf is zeven jaar geleden door de provincie Utrecht gekocht en staat al die tijd leeg. Er moet een hoop gebeuren." Jansen is als projectleider nauw betrokken bij de ontwikkeling van Knooperf Hoog Achterveld, een initiatief van Gebiedscoöperatie O-gen, de opvolger van Stichting Vernieuwing Gelderse Vallei. De gebiedscoöperatie heeft tegenwoordig ondermeer de rol van gebiedsontwikkelaar, in dit geval in opdracht van de provincie Utrecht.

KERKENPADEN

"Een jaar of drie geleden," vertelt Jansen, "besloten we om te kijken of we hier een Knooperf konden ontwikkelen. In dit gebied komen veel opgaven samen. Voor ons was het een prachtige kans om te bekijken of het concept – dat al eerder was bedacht – ook in de Gelderse Vallei kansrijk zou zijn."

Jansen: "De grond die bij het bedrijf hoorde was deels nodig voor de herinrichting van de Modderbeek – daar in die laagte – die

Anne Jansen: Uiteindelijk vonden we dat een familie- en vriendencollege uit Achterveld zelf het beste had nagedacht over de manier waarop zij het gemeenschappelijke bezit wilden organiseren en hoe zij in het beheer wilden samenwerken.

vanwege de Kaderrichtlijn Water flink aangepakt wordt. Toekomstgerichte boeren zoeken naar extra grond en optimalisatie van hun kavelsituatie. De rest van de grond, gaat daarom naar die melkveehouder, daar verderop. Zo kan hij verder."

De tweede opgave, vertelt Jansen, was de herontwikkeling van het erf en de boerderij. Ook die opgave sluit volgens Jansen aan op een bredere problematiek. Net als elders in Nederland sloot in de Gelderse Vallei jaarlijks zo'n 3 procent van de boeren. Hun gronden gaan naar de bijkijkers, maar de boerderij en stallen blijven onverkoopbaar achter of gaan naar burgers, die er een burgerwoning van maken. Langzamere hand verdwijnt daardoor het agrarische karakter van het buitengebied.

Tot slot, vertelt Jansen, staat de kwaliteit en de toegankelijkheid van het buitengebied onder druk. "Agrariërs worden steeds terughoudender om hun gronden open te stellen voor wandelaars, omdat ze bijvoorbeeld bang zijn voor de insleep van ziektes. Door schaalvergroting zijn bovendien veel kleine kerkenpaden, weggetjes en houtwallen in de loop van de tijd verdwenen, wat ook maakt dat het landschap steeds moeilijker toegankelijk wordt, en steeds minder aantrekkelijk. De bewoners van Achterveld kunnen dus steeds moeilijker een ommeetje maken. Met de ontwikkeling van een Knooperf denken we drie vliegen in een klap te kunnen slaan."

Ruit van Paridon ontwikkelde het concept van de Knooperf en een halt toe te roepen aan de witte schimmel en boerderettes.

GEMEENSCHAPPELIJK EIGENDOM

Een Knooperf lijkt enigszins op de Ruimte-voor- Ruimte-regeling, waarbij oude landbouwstallen worden opgeruimd in ruil voor extra woningbouw. Ook bij Knooperf wordt vrilgekomen agrarische bebouwing herontwikkeld door extra ruimte voor woningbouw toe te staan. Maar een Knooperf gaat verder. De essentie is dat de oorspronkelijke agrarische uitstraling van het oude boeren-erf behouden blijft. Dat betekent: grote bouwvolumes, een streekeigen vormtaal en typisch agrarische erfinrichting en –beplanting, met boomgaard, groentetuin en bijvoorbeeld singels en heggen. Geen burgerwoningen, villa's of kleine landgoedjes dus, maar boerderij- en schuurachtige woningen.

Misschien nog wel belangrijker dan architectuur en erfinrichting, is dat de nieuwe eigenaren ook verantwoordelijk worden voor het beheer van een stukje van het omliggende boerenland. In ruil voor extra woningbouw worden zij eigenaar van het gemeenschappelijke erf en van een deel van het omliggende landschap – en juist dat is het revolutionaire van het idee. De nieuwe bewoners moeten een aantrekkelijk landschap ontwikkelen én onderhouden. Er moeten openbare paden komen en ook het erf moet vrij toegankelijk worden.

SPELREGELS

Jansen: "Drie jaar geleden hebben we een quick scan uitgevoerd. Daaruit bleek dat een

Knooperf hier ruimtelijk, landschappelijk en financieel haalbaar was, én dat de gemeente Leusden, waar Achterveld onder valt, heel enthousiast was. Dat was heel belangrijk, omdat de gemeente zo'n project uiteindelijk planologisch mogelijk moet maken. De gemeente zag de meerwaarde. In Achterveld komt een nieuwe woonwijk. De nieuwe loop van de Modderbeek sluit hierop aan. Door de ontwikkeling van het Knooperf krijgen de nieuwe bewoners een aantrekkelijk uitzicht én de mogelijkheid om er een rondje te wandelen."

Anders dan bij veel andere projecten, vertelt Jansen, werd in de verkoopbrochure – het Publiek Programma van Eisen – geen ruimtelijk eindbeeld geschetst, maar werden vooral de spelregels voor de planontwikkeling gepresenteerd, zodat initiatiefnemers de ruimte hadden om een eigen plan te maken. De aspirant-kopers moesten niet alleen aangeven hoe het Knooperf er ruimtelijk uit zou zien, maar ook hoe ze het gemeenschappelijk eigendom en het beheer zouden organiseren. Daarnaast moesten zij drie hectare opnieuw inrichten, landschap ontwikkelen en een wandelpad aanleggen en behouden. Jansen: "In november 2014 hebben we de inschrijving geopend. Anders dan in Tubbergen, waar het eerste Knooperf is ontwikkeld en individuele kopers zich konden melden, hebben wij de inschrijving alleen geopend voor collectieven, die gezamenlijk met een plan moesten komen. Zo voorkwamen we

KNOOPPERVEN

Het concept Knooperveld werd in 2003 als afstudeerproject ontwikkeld door de landschapsarchitecten Karen de Groot en Ruut van Paridon, als antwoord op de eerste Ruimte-voor-Ruimte ontwerpprocedure, die door velen werden gekarakteriseerd als 'witte schimmel' en 'boerderettes'. Met het concept wilden De Groot en Van Paridon ruimtelijke kwaliteit en landschapsbeheer voorop stellen. Na afronding van hun studie vonden Van Paridon en De Groot – die samen een ontwerp bureau oprichtten – de gemeente Tubbergen, de provincie Overijssel en InnovatieNetwerk aan hun zij. Aanvankelijk speelde vooral InnovatieNetwerk een belangrijke rol bij het creëren van draagvlak, omdat andere partijen het niet aandurften een vernieuwend concept uit te werken waarvoor nog geen beleid was. Het Knooperveld werd in 2008 door de provincie Overijssel planologisch mogelijk gemaakt, en in 2011 ging het eerste knooperf in de gemeente Tubbergen in de verkoop. De economische crisis gooide toen echter roet in het eten: van de negen kavels werd aanvankelijk maar een kavel verkocht, waardoor het project als geheel niet kon worden uitgevoerd. Wel zijn inmiddels op verschillende landgoederen knooperf-varianten ontwikkeld, maar daarbij is steeds de landgoedeigenaar als grondeigenaar ontwikkelaar de leidende partij. Knooperveld Hoog Achterveld, dat nu in de Gelderse Vallei wordt ontwikkeld, is het eerste knooperf waarbij een groep bewoners het initiatief neemt en gezamenlijk het erf en de omliggende gronden gaat beheren.

dat we met een paar onverkochte kavels bleven zitten. Achteraf kun je vaststellen dat die aanpak heel belangrijk is geweest, omdat we de initiatiefnemers zo uitdaagden expliciet na te denken over het gemeenschappelijk beheer van hun gebied.”

SNELHEID

Aanvankelijk was het de bedoeling om de procedure binnen een paar maanden af te ronden, vertelt Jansen, maar al snel bleek dat de initiatiefnemers – die er gelukkig wel bleken te zijn – veel meer tijd nodig hadden om hun plannen uit te werken, met name op het vlak van de samenwerking. Uiteindelijk lagen er vijf serieuze biedingen.

Jansen: “De plannen zijn beoordeeld door een beoordelingscommissie, waarin naast ondermeer provincie en gemeente ook een buurtbewoner zitting had. De kwaliteit van de plannen was leidend bij de beoordeling, al moest er wel een bodemprijs worden geboden. Uiteindelijk vonden we dat een familie- en vriendenclub uit Achterveld zelf het beste had nagedacht over de manier waarop zij het gemeenschappelijke bezit wilden organiseren en hoe zij in het beheer wilden samenwerken. Dat gaf de doorslag.” Inhoudelijk waren vooral de professionals in de beoordelingscommissie aanvankelijk minder geïnteresseerd in het plan, omdat de initiatiefnemers de oude boerderij, die in de jaren '60 was afgebrand, weer in oude glorie wilden herstellen. De commissie had gehoopt op een meer vooruitstrevend ontwerp, waarvan de afgetroffen jaren veel

goede voorbeelden zijn gebouwd. Maar voor de buurt was de keus voor een historiserend ontwerp juist een groot pluspunt. “Ik denk dat we de initiatiefnemers zo uitdaagden, zegt Jansen, “dat we met deze groep de juiste keuze hebben gemaakt.”

“Misschien zal de gemeente het beheer ook in het bestemmingsplan proberen te borgen”

BEHEER

Hoewel de keuze voor het Achterveldse collectief al lang voor de zomer genomen werd, is de daadwerkelijke verkoop van het knooperf nog niet rond. Jansen: “Waar we achteraf onvoldoende rekening mee hebben gehouden, is dat banken geen hypotheek verstrekken aan een plan waarvoor het bestemmingsplan nog niet is vastgesteld. Daarom moet het plan eerst helemaal uitgewerkt worden, waarna het aangepaste bestemmingsplan door de gemeente moet worden vastgesteld. Pas daarna kan het echt worden verkocht.” Het blijft spannend of het allemaal gaat lukken, vindt Jansen. Vooral de vraag of het

Govert Derix in Delphi. Foto: Jacqueline Machado de Souza

‘Denkend aan Holland’ Filosoof Govert Derix pleit voor natuurtransitie

Sinds koning Willem-Alexander in zijn eerste troonrede de ‘participatiemaatschappij’ op de agenda zette, lijkt participatie ook het nieuwe toverwoord in het natuurbeheer. Maar wie goed kijkt, stelt filosoof en schrijver Govert Derix, ziet juist dat mens en natuur altijd al met elkaar verbonden zijn geweest. ‘Participatielandschappen’ zijn zo oud als de mensheid zelf. Door ons daar bewust van te worden en ernaar te handelen, ontstaan nieuwe kansen voor onze omgang met de natuur, waarin ruimte is voor natuurlodges, gezondheidsbossen, buurtparken en wilderniswonen. Zo kan natuur het kloppend hart van een *civil society* worden.

Door **Hans Bleumink**

“Als ik uit het buitenland terugkom en door het Nederlandse landschap naar huis rijd,” vertelt Derix, “word ik steeds weer overvallen door het besef dat er in ons dichtbevolkte land zo verbazingwekkend veel prachtige landschappen zijn, met veel verschillende biotopen en toch nog de

nodige soorten. Dan zie je ook de horizontaliteit van ons land, met de dijken en rivieren, en de schepen die als het ware boven het polderlandschap uit varen...”

orderen. Op uitnodiging van InnovatieNetwerk schreef hij een essay over de betekenis van participatie in het natuurbeheer. Het gaf hem de kans om de relatie tussen mens en natuur nader te onderzoeken. Derix: “Wat mij in Nederland nog meer opvalt dan de variëteit van ons landschap, is het besef

“Het besef van de partnerschap tussen mens en natuur, is een cruciale versneller en verdieper van de transitie naar een waarachtige participatiesamenleving”

hoezeer wij vergroeid zijn met ons landschap – een ‘thrown togetherness’, zoals de Britse geograaf Doreen Massey dat zo mooi zegt... Misschien is Nederland wel bij uitstek het land waar je dat kunt ervaren. Wij zijn met ons landschap verbonden, of we dat nou willen of niet. Wij komen eruit voort, wij geven het vorm, en wij worden er op onze beurt ook weer door gevormd. Door veenwinning, ontginning en de strijd tegen het water zijn wij Nederlanders – ook als maatschappij – geworden wie we zijn. Wij zijn niet alleen in het landschap, het landschap is ook in ons.”

CO-CREATIE

Je zou dat in vakjargon ‘mens-natuur-co-creatie’ kunnen noemen, of ‘participatieschappen’, stelt Derrix. “Dat klinkt als een modekreet, maar dat is het juist niet. Het is iets universeel menselijks – het zoals globalisering van alle tijden is, zoals de Duitse filosoof Peter Sloterdijk heeft laten zien. De schaal en de snelheid veranderen, maar de essentie blijft: wij zijn onlosmakelijk verbonden met het landschap en de natuur om ons heen. Zelfs onze opgeschijnlijk meest natuurlijke landschappen – de oude bossen op de Veluwe, de heidevelden of de Hollandse duinen – zijn bij uitstek menselijke landschappen, mede door ons gevormd.” Het vreemde is dat we dat amper beseffen. In ons bewustzijn zijn mens en natuur gescheiden. Wij wonen in de stad, de natuur zetelt in de Ecologische Hoofdstructuur – een ijersterk concept, trouwens, waarmee Nederland internationaal de toon heeft gezet. Maar de ruimtelijke en fysieke scheiding tussen de natuur van de EHS en ons als mens, heeft de mentale scheiding tussen mens en natuur versterkt. Wij zijn gaan denken in óf-óf. Ik pleit voor én-én, voor een Mentale Ecologische Hoofdstructuur.”

kelen, een nieuwe taal, waarin juist de maatschappelijke waardecreatie centraal staat. Als je bijvoorbeeld een knoepert ontwikkeling, of tijdelijke natuur op een stuk braakliggend bedrijventerrein toestaat, moet daarbij niet de economische waardeontwikkeling centraal staan, of het verdienmodel, maar de maatschappelijke waardeontwikkeling. Net zoals een bedrijf een sociaal jaarverslag

“De ruimtelijke en fysieke scheiding tussen de EHS en ons als mens, heeft de mentale scheiding tussen mens en natuur versterkt”

maakt, kan je van dit soort initiatieven een ‘rapport’ opmaken over wat het initiatief oplevert aan extra biodiversiteit, recreatiemogelijkheden, ontspanning, et cetera – een rapport dus, waarin de maatschappelijke waarde van de relatie tussen mens en natuur is meegenomen. In mijn essay ontwikkel ik de methode van de ‘natuurwaarde-Plus’.”

Door op zo’n manier te werken en op een nieuwe manier te leren kijken, krijgen dit soort initiatieven volgens Derrix een gezicht, en kunnen ze worden ondersteund, niet van-

Herinnering aan Holland

Denkend aan Holland zie ik brede rivieren traag door oneindig laagland gaan, rijen ondenkbaar ijle populieren als hoge pluimen aan den einder staan; en in de geweldige ruimte verzonken de boerderijen verspreid door het land, boomgroepen, dorpen, geknotte torens, kerken en olmen in een grootsch verband. de lucht hangt er laag en de zon wordt er langzaam in grijze veelkleurige dampen gesmoord, en in alle gewesten wordt de stem van het water met zijn eeuwige rampen gevreesd en gehoord.

Hendrik Marsman, 1936

uit een top-down masterplan over ‘participatie’, maar bottom-up, vanuit de haartvaten van onze leefwereld. Derrix: “Als je vanuit het partnerschap tussen mens en natuur vertrekt, zie je in de optelsom van al die lokale initiatieven een groots verband ontstaan, om een beeld van Hendrik Marsman te gebruiken.”

BURGERTOP

Die omslag in ons denken en handelen komt volgens Derrix niet vanzelf. Derrix: “We moeten ons realiseren dat we ook te maken hebben met de fossielen van het oude denken, met de manier waarop we in de afgelopen decennia met natuur zijn omgegaan. Er is een risico dat de praktische uitwerking van de Rijksnatuurvisie, waarbij burgers en bedrijven actiever worden betrokken bij het natuurbeleid, neoliberale trekjes krijgt, waarbij natuur een speelbal wordt van economische belangen, en waarbij de ontwikkeling van bijvoorbeeld een knoepert uiteindelijk vooral rendabel blijkt te zijn voor de ontwikkelaar – en niet voor de maatschappij. Dat zijn ontwikkelingen die ik niet beoog.” Naast een waaiar van initiatieven van burgers, bedrijven, zorginstellingen, steden of scholen, zijn er daarom beleidsmakers en bestuurders nodig, siel Derrix, die de ‘strategische bedding’ kunnen scheppen en bewaken waardoor dit soort nieuw initiatieven

OVER DE ARTIKELENREEKS ‘PARTICIPATIELANDSCHAPPEN’

‘Het moet anders,’ schreef staatssecretaris Sharon Dijksma vorig jaar in de Rijksnatuurvisie *Natuurlijk Verder*. ‘Natuur moet niet beschermd worden tégen, maar versterkt worden mét de samenleving.’ Natuurorganisaties en overheden zoeken naar nieuwe vormen van ‘maatschappelijke betrokkenheid’. Ondertussen lijken burgers en bedrijven het heft ook zelf in handen te nemen. Maar gaat het roer écht om – en zo ja, welke kant gaan we op? En willen we dat eigenlijk wel? In 2015 – het jaar van de groene vrijwiliger – verkent Landwerk de nieuwe landschappen van de participatiemaatschappij.

De serie ‘Participatielandschappen’ wordt financieel mede mogelijk gemaakt door InnovatieNetwerk. De redactie is verantwoordelijk voor de inhoud van de artikelen.

Op uitnodiging van InnovatieNetwerk schreef Gervé Derrix het essay ‘Denkend aan een groots verband – waardecreatie met natuur als hoeksteen van de civil society’. Het volledige essay is te downloaden op www.innovatienetwerk.org

